

En boplats i östra Fyrislund – Norrby och Övergnista

Arkeologisk förundersökning

Räa Uppsala 678, L2019:548, L2019:549
Vaksala-Norrby 1:2, Fyrislund 6:1, Årsta 11:232
Uppsala kommun
Uppland

Hans Göthberg

En boplats i östra Fyrislund – Norrby och Övergnista

Arkeologisk förundersökning

Räa Uppsala 678, L2019:548, L2019:549
Vaksala-Norrby 1:2, Fyrislund 6:1, Årsta 11:232
Uppsala kommun
Uppland

Hans Göthberg

Omslagsbild: Området för förundersökning låg i flack åkermark. I bakgrunden och bortom grävmaskinen kan åkerholmen gårdstomten för Övergnista (Uppsala 678) anses. Foto mot Ö, Robin Lucas, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 2019:06
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton där inget annat anges: Robin Lucas,
Upplandsmuseet.

Planframställning där inget annat anges: Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Granskning: Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634 / © SGU, dnr I2014/00634

© Upplandsmuseet, 2019

Upplandsmuseet, Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	7
Inledning	8
Bakgrund	9
Syfte, metod och genomförande	9
Topografi och fornlämningsmiljö	10
Tidigare undersökningar	11
Äldre kartor och historiska uppgifter	12
Undersökningsresultat	14
Schakt och lämningar	14
Metalldetektering	20
Fynd	21
Analyser	24
Diskussion	25
Järnålderslämningarnas karaktär, datering och sammanhang	25
Spår av det historiska skedet	26
Lämningarna och ianspråkstagandet av området	26
Administrativa uppgifter	28
Referenser	28
Bilagor	31
Bilaga 1 Lista över arkeologiska objekt	31
Bilaga 2 Lista över schakt	32
Bilaga 3 Fyndlista	33
Bilaga 4 Metalldetektering	34
Bilaga 5 ¹⁴ C-analys	35

Figur 1. Karta över Uppsala län med läget för förundersökningen vid Övergnista i Fyrislund markerad med röd cirkel.

Sammanfattning

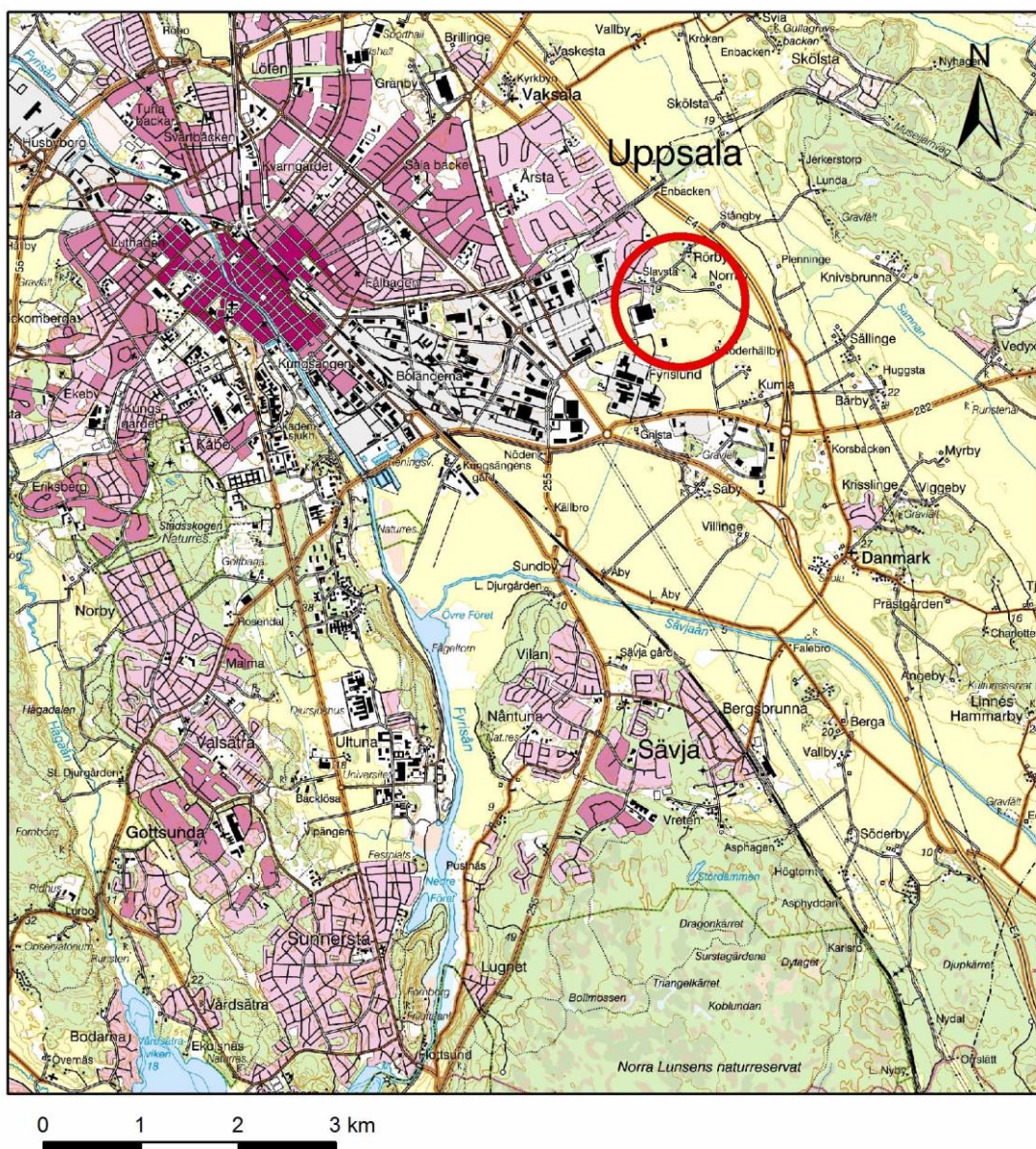
Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under oktober 2018 en arkeologisk förundersökning i Östra Fyrislund inför planerad byggnation. Syftet med förundersökningen var att klarlägga den eventuella utbredningen av fornlämningen Uppsala 678 inom förundersökningsområdet.

Förundersökningen visade att det fanns en större och en mindre yta med fornlämning i den östra delen av området. De har dock inget samband med gårdstomten Uppsala 678 vare sig rumsligt eller kronologiskt, eftersom de utgörs av boplatslämningar från äldre järnålder. De utgörs av lämningar av verksamhetsytor och ¹⁴C-dateringar visar att de tillhör yngre förromersk järnålder. De påträffade lämningarna har samtida motsvarigheter på några platser i omgivningen och gravfältet vid det närbelägna Inhåleskullen har varit i bruk under samma skede. Vid metall-detektorkarteringen av undersökningsområdet påvisades föremål som kan tillhöra skedet järnålder till nutid, med tyngdpunkt i de senaste århundradena. Att döma av boplatstyornas utbredning kan den fortsätta österut utanför det förundersökta området.

Inledning

Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under oktober 2018 en arkeologisk förundersökning inom fastigheterna Vaksala-Norrby 1:2, Fyrislund 6:1, Årsta 11:232 inom Östra Fyrislund inom Vaksala socken i Uppsala kommun (fig. 1, 2). Orsaken till förundersökningen var planerad byggnation. Förundersökningen gjordes på uppdrag av Uppsala kommun och efter beslut av Länsstyrelsen i Uppsala län (lstn dnr 431-4796-18). Projektledare från Upplandsmuseet var Hans Göthberg som också ansvarade för rapporten.

Figur 2. Översiktskarta över Uppsalas centrala och östra delar med förundersökningen vid Fyrislund markerad med röd cirkel. Skala 1:75 000.

Bakgrund

Syfte, metod och genomförande

Syftet med förundersökningen var inledningsvis att avgränsa fornlämningen Uppsala 678 (L1940:5610) mot öst och nordöst, för att klarlägga dess eventuella utbredning inom förundersökningsområdet. Därtill syftade förundersökningen till att klarlägga om de påträffade lämningarna utgjorde spår av verksamheter eller bebyggelse. Under arbetets gång beslutades i samråd med länsstyrelsen att de påträffade fornlämningarna skulle undersökas och tas bort inom ramen för förundersökningen.

Inom förundersökningen var huvudmomentet schaktgrävning med grävmaskin. Dessutom gjordes en metalldetektorkartering, som primärt omfattade den västligaste delen av förundersökningsområdet, vilken anslöt till Uppsala 678. Schakt, arkeologiska och topografiska objekt dokumenterades med GPS med nätverks-RTK för vidare bearbetning i Intrasis. Ett urval av de arkeologiska objekten undersöktes genom att ena halvan grävdes för hand. Objektbeskrivningar gjordes på digital platta och fotodokumentation gjordes med digitalkamera.

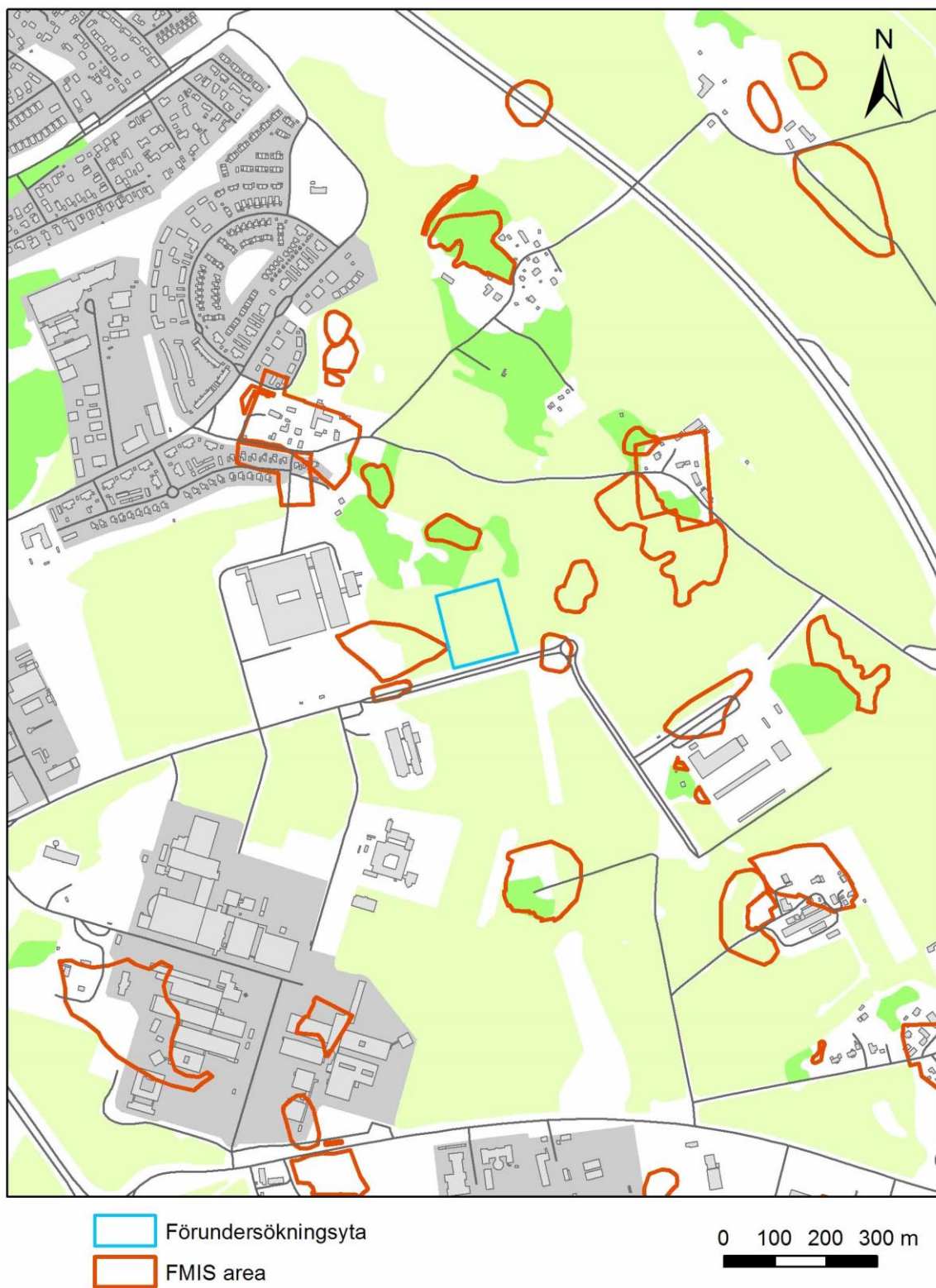
Förundersökningsområdets storlek uppgick enligt förfrågningsunderlaget till ca 18 500 m², men vid en besiktning konstaterades att en gata (Arkgatan) hade anlagts inom området. Den tillgängliga ytan uppgick till 16 000 m². Dessutom hade en bodetablering funnits inom ytans sydvästra del. Ytans sydöstra del uppvisade tydliga släntkanter såväl mot Rapskatan som Arkgatan, vilket tolkades som att fyllmassor hade lagts upp inom denna yta i samband med vägbygget.

Figur 3. Utblick över den flacka terrängen med området för förundersökningen i bakgrunden. I förgrunden åkerholmen med gårdstomten Uppsala 678. Foto mot Ö.

Topografi och fornlämningsmiljö

Förundersökningsytan ligger i ett flackt område främst bestående av åkermark med inslag av impediment, vilket i väster vetter mot de låglänta markerna kring Fyrisån. Nivåerna varierar mellan 15 och 20 m ö h.

Figur 4. Urval av kända fornlämnningar och platser i omgivningen till förundersökningsytan vid Övergnista. Skala 1:12 000.

Fornlämningarna i närområdet domineras av gravfält och boplatser från järnålder (fig. 4). De äldsta lämningarna utgörs av gravar vid Inhåleskullen (Vaksala 155:1), med dateringar till perioden mellersta bronsålder till äldre vikingatid (Seiler & Appelgren 2012). Boplatserverksamheter från dessa perioder är dock ovanliga, men finns i liten skala vid Kumla, Söderhällby, Norrby, Rörby och Stångby (Persson m.fl. 2002; Seiler 2003; Fagerlund 2013; Göthberg 2016; Larsson m.fl. 2018).

Från romersk järnålder och folkvandringstid finns däremot flera bosättningar, däribland vid Söderhällby (Vaksala 297:1), Kumla (Danmark 39:2), Slavsta (Uppsala 615:1) och Norrby (Vaksala 298:1, 299:1, Danmark 216:1) (Fagerlund & Lucas 2009; Fagerlund 2013; Eklund & Thölin 2014; Larsson m.fl. 2018). Vid Hellby (Vaksala 386) har spridda härdar från denna tid påträffats (Lucas 2017).

Bosättningar med spår av hus från vendeltid och vikingatid har undersökts vid Hellby (Vaksala 386), Övergnista (Vaksala 394), Slavsta (Uppsala 696) och Norrby (Vaksala 299:1, 317:1) (Lucas & Lucas 2013; Fagerlund 2017; Larsson m.fl. 2018). De avspeglar en omlokalisering av bosättningarna vid övergången mellan äldre och yngre järnålder.

Gravar från yngre järnålder har undersökts bland annat vid Inhåleskullen (Vaksala 155:1), Kumla (Danmark 36:1, 39:1) och Gnista (Danmark 62:1, 127:1) (Melander & Knutsson 1976; Seiler & Appelgren 2012; Eklund & Thölin 2014; Hennius m.fl. 2016).

I omgivningen finns också flera by-/gårdstomter på åkerholmar invid de nämnda bosättningarna från yngre järnålder, däribland för Övergnista (Uppsala 678).

Tidigare undersökningar

I nära anslutning till förundersökningsområdet har några undersökningar gjorts. Direkt söder om gårdstomten Uppsala 678 har boplatserna Vaksala 394 undersökts. Där fortsatte lämningarna norrut upp på åkerholmen där gårdstomten är belägen. I åkermarken söderut upphörde de dock ett kort stycke utanför åkerholmens kant. Lämningarna kunde dateras till vendeltid till övergången mellan vikingatid och tidig medeltid (Lucas & Lucas 2013). Därtill visade förundersökningen att spridda lämningar i form av enstaka härdar och nedgrävningar fortsatte österut i Rapsгатans sträckning. De östligaste av dessa låg strax sydväst om det nu aktuella förundersökningsområdet (Lucas & Lucas 2013 s. 16).

Ett stycke öster om förundersökningsytan har boplatserna Vaksala 298:1 undersökts. Bebyggelse har dateringar till slutet av förromersk järnålder samt äldre romersk järnålder. Här påträffades även enstaka föremål från folkvandringstid och yngre järnålder (Larsson m.fl. 2018 s. 56ff).

Nära det nu aktuella förundersökningsområdet har även gravfältet Vaksala 155:1, Inhåleskullen undersökts. Gravarna har dateringar från mellersta bronsålder till äldre vikingatid (Seiler & Appelgren 2012).

Äldre kartor och historiska uppgifter

Förundersökningsområdet är beläget på mark som enligt äldre kartor har tillhört byarna Gnista, Slavsta och Norrby. De äldsta skriftliga beläggen är från 1200-1300-tal (fig. 5). På 1500-talet bestod Gnista av fyra gårdar, medan Norrby och Slavsta bestod av två gårdar vardera (DMS 1984 s. 216ff).

Gnista	Gnystæ	1334	DMS 1984 s. 216
Norrby	Norboabolstad	1291	DMS 1984 s. 225
Slavsta	Slauastum	1349	DMS 1984 s. 232

Figur 5. Lista över de äldsta skriftliga beläggen för byarna.

Figur 6. By-/gårdstomter och gränser för byar enligt kartor över Gnista (1690), Norrby (1764) och Slavsta (1773) och mot bakgrund av åker, skog och bebyggelse enligt fastighetskartan. Skala 1:10 000.

Byarna Gnista, Norrby och Slavsta har flera generationer kartor från 1600- och 1700-tal (se Referenser, Lantmäteriakter). En jämförelse med de äldsta kartorna från 1640 visar att förundersökningsområdet utgjordes av åker, med enbart något enstaka inslag av små impediment. För Gnistas del visar kartan från 1640-41 att dess gårdar återfanns på två platser (fig. 6). Tre gårdar låg samlade i söder (Nedergnista), medan den fjärde (Övergnista) hade sin gårdstomt direkt väster om förundersökningsområdet. En karta från 1690 visar dock att den sistnämnda gården hade flyttats till platsen för de tre andra gårdarna. Kartan visar att den tidigare gårdstomten i väster bestod av en större åkerholme. Den östra delen utgjordes av åkermark. Noterbart är också att Övergnistas gårdstomt enligt kartan från 1640 låg söder om direkt gränsen mot Slavstas ägor, d.v.s. låg i utkanten av ägodomänen, vilket avviker från att flertalet by- eller gårdstomter ofta låg centralt inom ägorna.

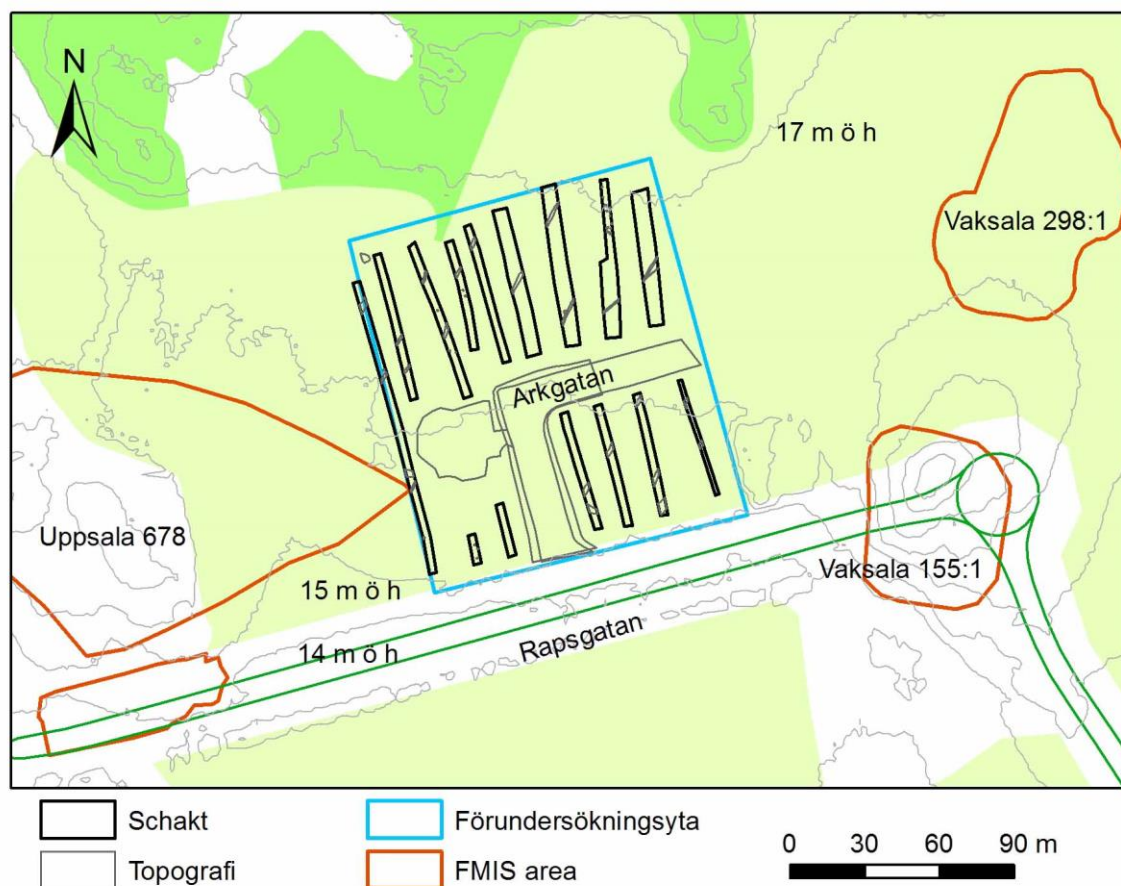

Figur 7. Schaktning i den nordöstra delen av förundersökningsytan. Samtidigt pågick metalldetektering i den västra delen av ytan. Foto mot V.

Undersökningsresultat

Schakt och lämningar

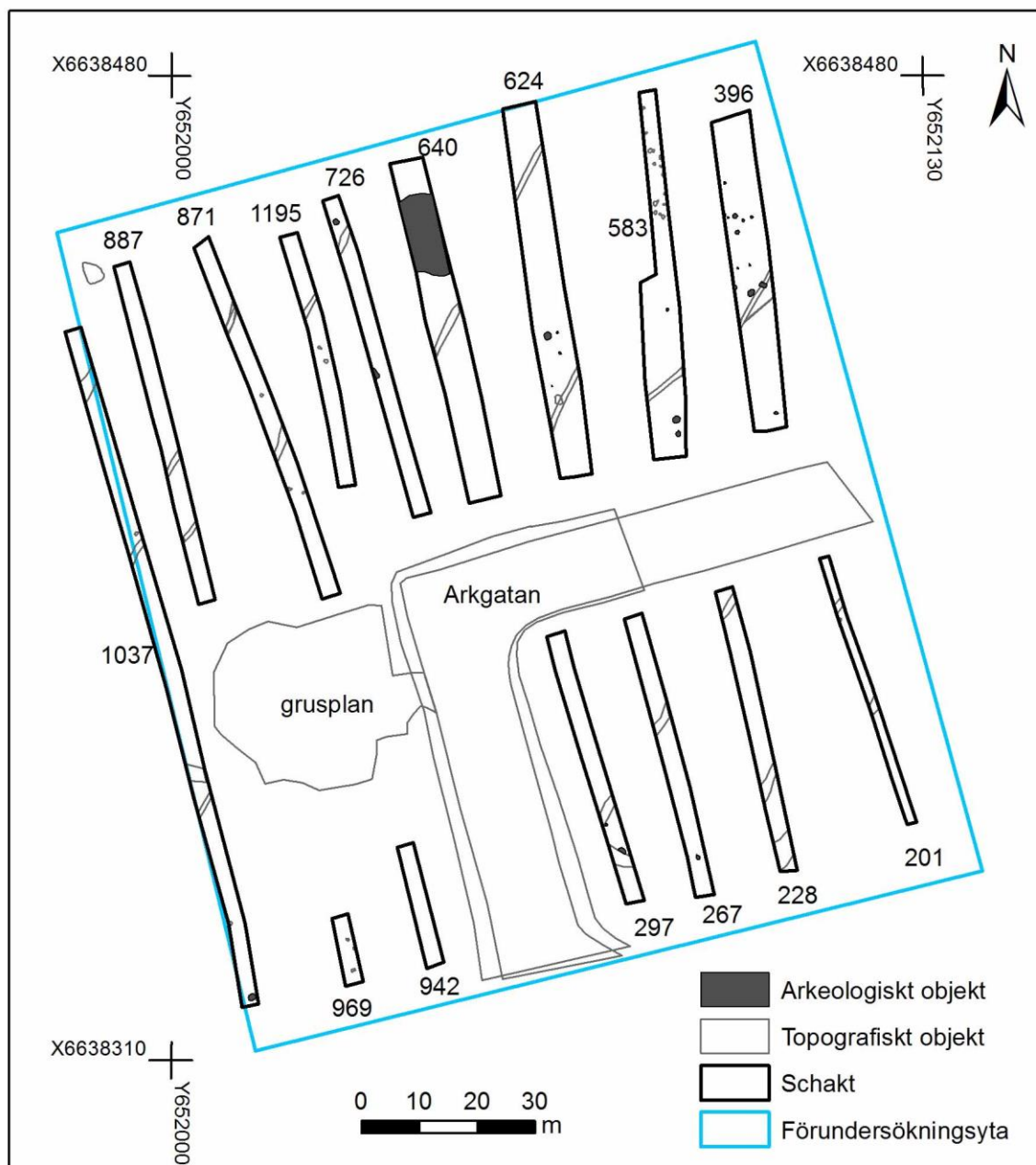
Inom förundersökningsytan grävdes 15 schakt om sammanlagt 3 130 m² (Bilaga 2). Schaktningen inleddes i den sydöstra delen, där det snabbt visade sig att det inte fanns påförda massor. Släntkanterna söderut avspeglade istället en svag förhöjning, vars södra kant skurits av Rapskatan (fig. 8).

Figur 8. Den förundersökta ytan låg mellan 15 och 17 m ö h och åtskildes från impedimentmarken inom gårdstomten Uppsala 678 av en svacka. Ytans södra gräns sammanföll med kanten av en förhöjning. Skala 1:3 000.

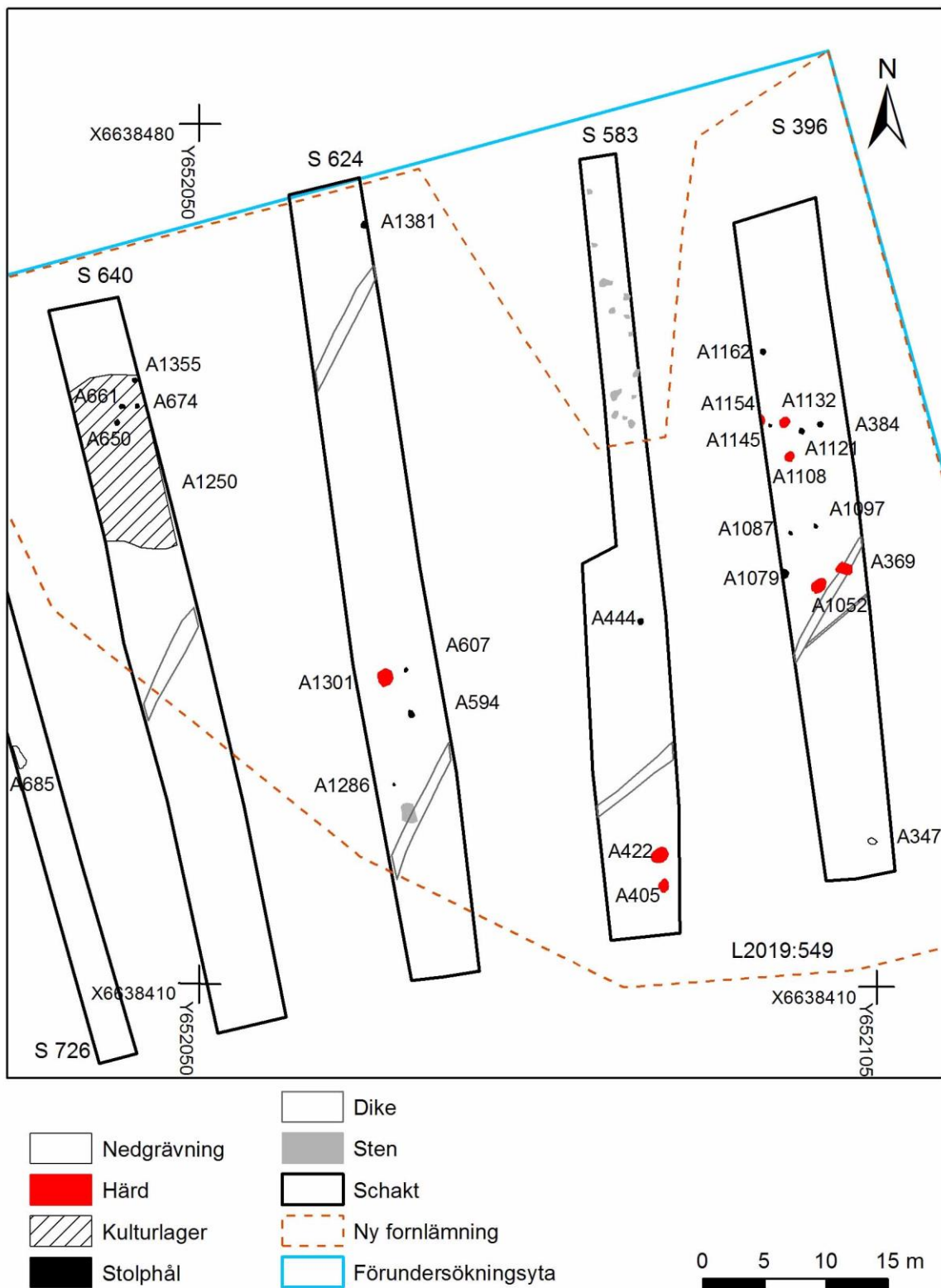
Schakten kom istället att grävas med dubbel skopbredd inom hela förundersökningsytan med undantag för schaktet längst i sydöst (fig. 9). I den sydvästra delen fanns spår av en bodetablering i form av en grusad yta, samt att jordlagren var mycket komprimerade efter körning med tunga fordon. Av dessa skäl grävdes enbart två schakt i denna del. Efter en avstämning med länsstyrelsen när grundomgången av schaktningen var färdig vidgades de fyra schakt i den nordöstra delen där arkeologiska objekt framkommit.

De naturligt avsatta avlagringarna bestod av lera i samtliga schakt. I några schakt fanns också stenar i varierande mängd, men mest framträdande i schakt 583 (fig. 9).

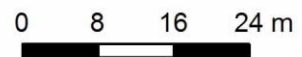
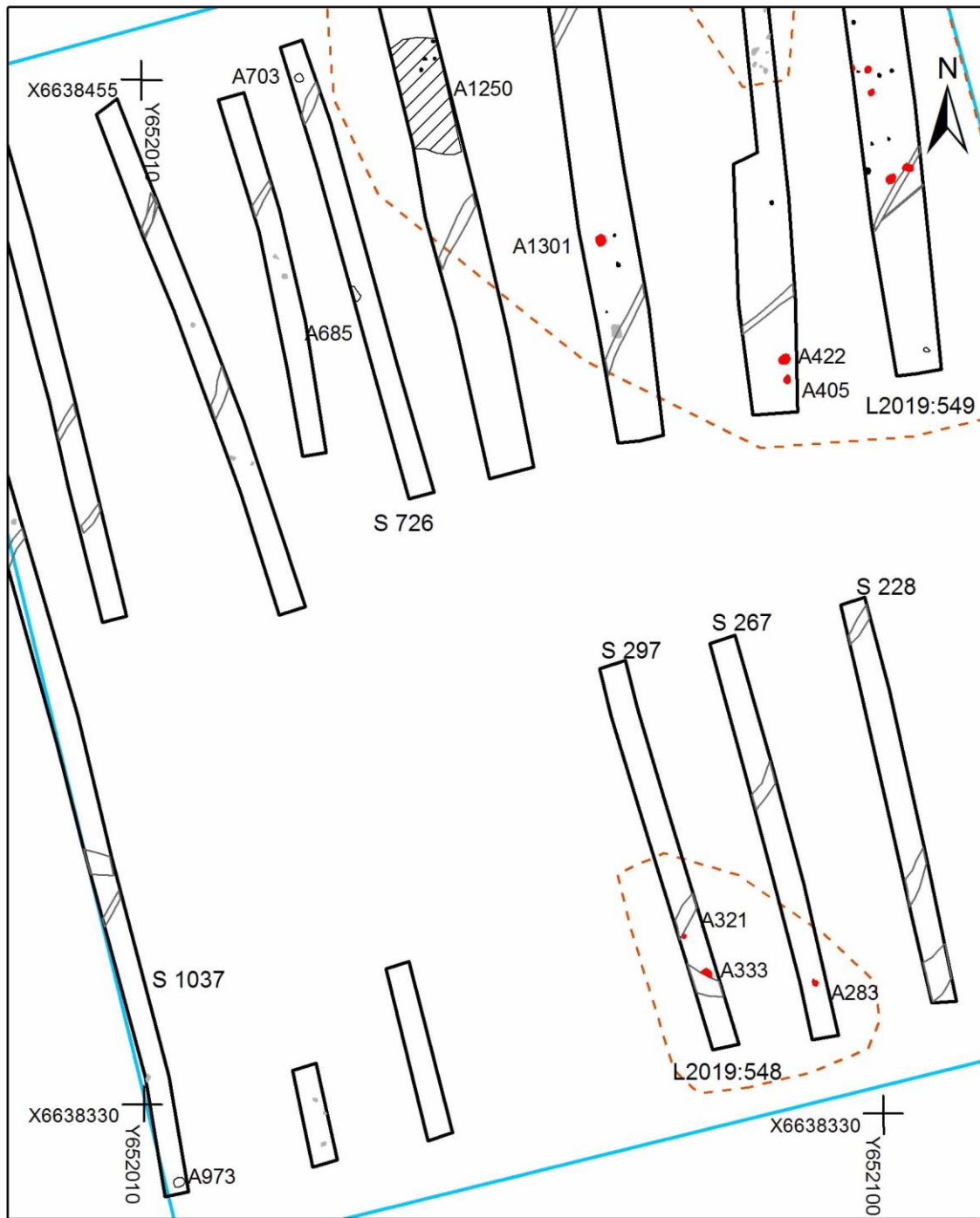

Figur 9. Översikt av schakt inom förundersökningsytan, samt anlagd gata och uppgrusad plan efter bodetablering. Skala 1:1 200.

Inom förundersökningsytan påträffades 32 arkeologiska objekt i form av 11 härdar, 4 nedgrävningar, 16 stolphål och 1 kulturlager (Bilaga 1). Merparten av dem fanns i den östra delen och fördelat på två ytor av olika storlek (fig. 10, 11). I den sydöstra delen fanns 3 härdar (L2019:548). I den nordöstra delen fanns 8 härdar, 16 stolphål, 1 nedgrävning och 1 kulturlager (L2019:549). I den västra delen av ytan fanns 3 nedgrävningar, vilka sannolikt var spår av röjning av stenar. I en nedgrävning (A973) hittades buteljglas, vilket talar för ett sentida ursprung. Tolv arkeologiska objekt undersöktes och grävdes, fördelat på 7 härdar, 4 stolphål och 1 kulturlager.

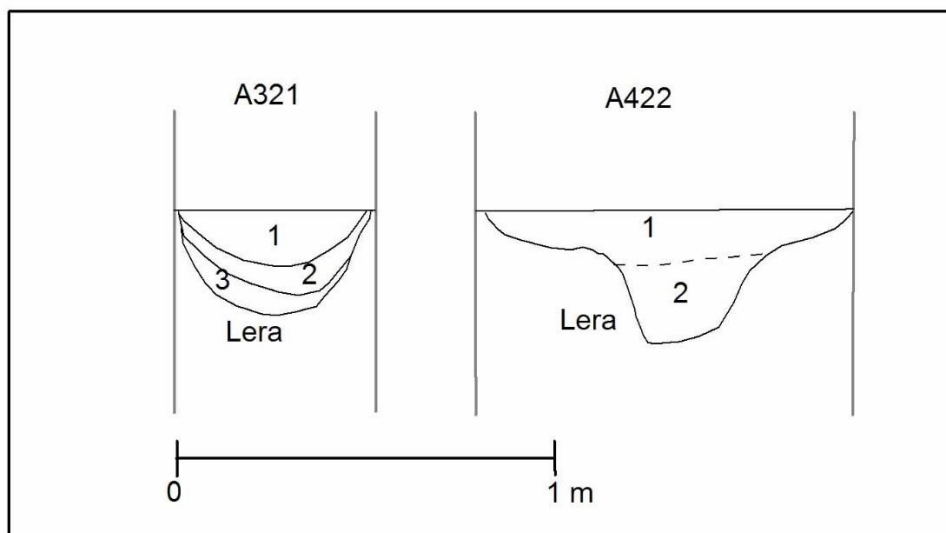
Figur 10. Arkeologiska objekt inom den nya fornlämningen L2019:549 i den nordöstra delen av förundersökningsytan. Skala 1:500.

Figur 11. Arkeologiska objekt inom L2019:548 och L2019:549 i den västra delen av förundersökningsytan. Skala 1:800.

Härdar

Härdarna var 0,65–1,5 m stora och flertalet hade ringa djup, endast 0,03–0,07 m. De innehöll utöver ett kol- och sotlager även skärvig och skörbränd sten i varierande omfattning. Två härdar var flerskiktade med rikliga inslag av träkol inblandad i lera och 0,28–0,35 m djupa. Detta i kombination med att den djupaste delen var relativt liten och hade branta sidor ledde till att de preliminärt tolkades som tjärgropar efter fältarbetet (fig. 12, 13).

Figur 12. Sektioner av härdarna A321 och 422. Skala 1:20.

Lagerbeskrivning, A321; 1-gråbrun siltig lera, 2-kol, sot, bränd lera, 3-grå lera, kolinslag.

Lagerbeskrivning, A422; 1-gråbrun lera, inslag av kol, enstaka skärerstenar, 2-gråbrun siltig lera, rikligt med kol, enstaka skärerstenar.

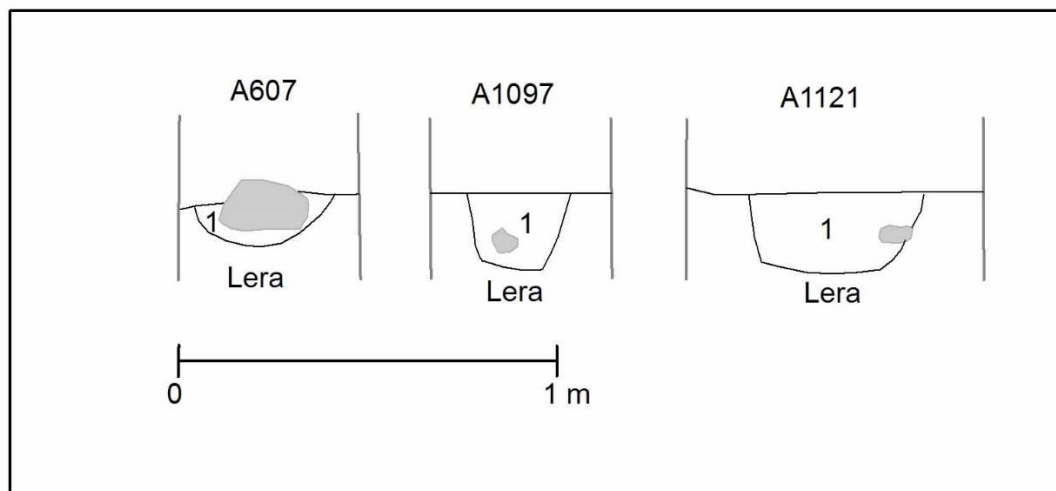

Figur 13. Härdens A422 hade rikliga inslag av kol och sot i botten. Foto mot NÖ, Hans Göthberg, Upplandsmuseet.

Efter diskussioner med Jonas Svensson Henniuss konstaterades att de två objekten inte helt motsvarade de tjärgropar som har undersökts på andra boplatser (se Svensson 2007 s. 613ff). Därtill visade sig ¹⁴C-dateringarna vara äldre än när tjärgroparna börjar uppträda i Uppland. Av dessa två skäl har de omtolkats som härdar, men fyllningens karaktär med kol blandat med lera tyder på en sekundär deponering. Tendens till en rödbränd kant i A321 talar dock för att eldning skett på platsen.

Stolphål

Av 16 påträffade stolphål undersöktes fyra. Dessa var 0,2-0,5 m stora och 0,12-0,21 m djupa. Flera hade stenskoning, som bestod av både rundade stenar och skärvstenar (fig. 14, 15). Sett till den rumsliga fördelningen uppvisade de inte några tendenser att ha ingått i regelbundna konstruktioner.

Figur 14. Sektioner av stolphålen A607, 1097, 1121. Skala 1:20

Lagerbeskrivning, A607; 1-gråbrun lera.

Lagerbeskrivning, A1097; 1-gråbrun siltig lera, enstaka stenar och skärvstenar intill 0,10 m st.

Lagerbeskrivning, A1121; 1-gråbrun siltig lera, enstaka skärvstenar 0,05-0,12 m stora.

Figur 15. Stolphål A384 i schakt 396 var ett av flera stolphål med stenskoning. Lodfoto.

Kulturlager

Kulturlagret A1250 låg i den norra kanten av området och var 16x5 m stort och upp till 0,2 m tjockt (Fig 10). Det var svagt mörkfärgat och bestod av lera med förekomst av sot och kol, samt enstaka inslag av skärvig och skörbränd sten. I lagret fanns mycket små fragment av brända ben, samt ett kvartsfragment (F2). Lagret hade diffusa kanter och en jämn botten och har därför troligen avsatts direkt på en äldre markyta. I ytan av lagret var stolphålen A650, 661, 674 och 1355 anlagda. Lagret representerar snarast en trampyta än ett avfallslager.

De arkeologiska objekternas rumsliga fördelning

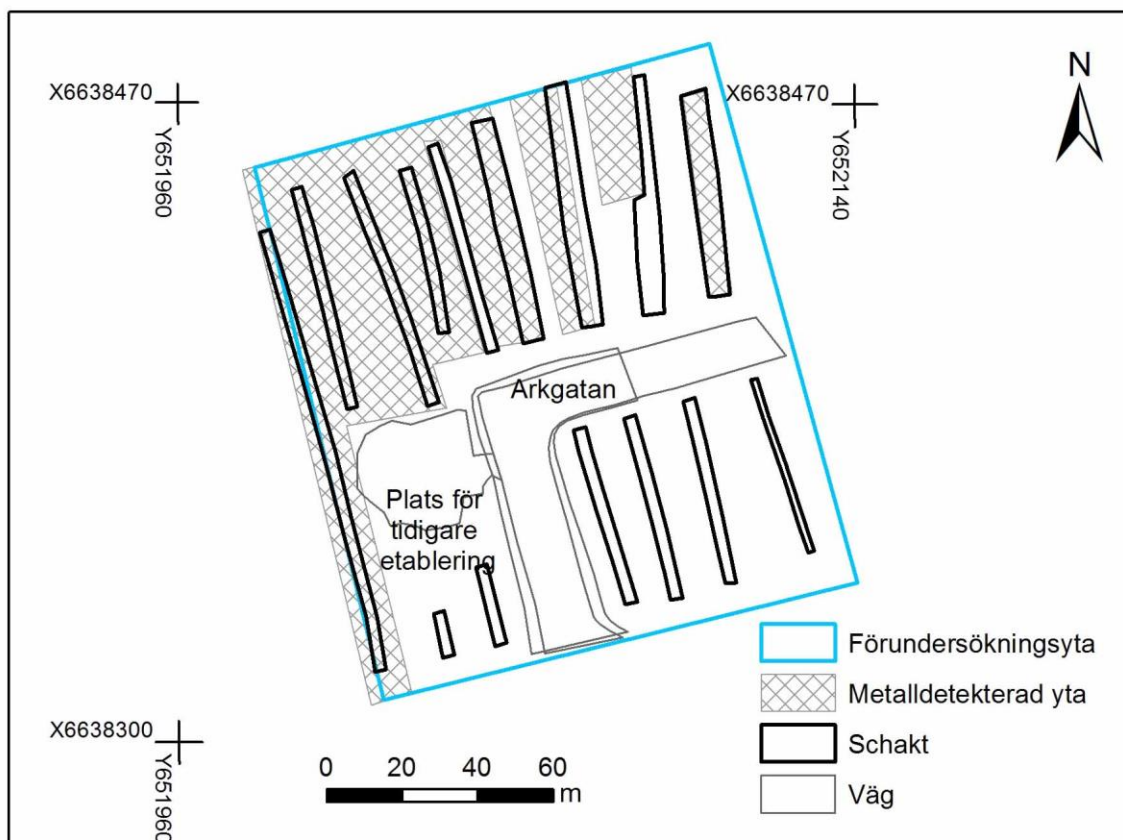
Sett till de arkeologiska objekternas rumsliga fördelning inom L2019:549 fanns den största ansamlingen invid förundersökningsytans östra kant, samt i viss mån även vid den norra kanten. Därtill fanns en mindre grupp vid ytans södra kant. Fördelningen inom den östra ytan är ojämn, eftersom flertalet lämningar fanns i det östligaste schaktet. I de tre andra schakten fanns endast sporadiskt med lämningar. Inom den östra ytan uppvisade stolphålens spridning inga regelbundna mönster som skulle kunna tolkas som hus eller någon annan konstruktion.

Att lämningarna var koncentrerade till ytans östra kant pekar på att ytterligare lämningar kan finnas öster om den förundersökta ytan. Även vid ytans norra kant kan lämningar fortsätta norrut. Lämningarna inom den sydöstra delen av ytan verkar ha legat på en svag förhöjning, varför det är mindre sannolikt att de har haft någon rumslig fortsättning utanför ytan. Däremot skulle de kunna ses i samband med de spridda lämningar som har påträffats inom Rapsгатans sträckning (Lucas & Lucas 2013 s. 16f).

Noterbart var också frånvaron av lämningar i ytans västra del, vilken ligger i anslutning till gårdstomten Uppsala 678 för Övergnista.

Metalldetektering

Inom ramen för förundersökningen gjordes en metalldetektorkartering (fig. 15). Denna utfördes av Lars Andersson, Uppdrag Arkeologi (Bilaga 4). Karteringen prioriterade ytans nordvästra del, vilken låg närmast Uppsala 678, Övergnista gårdstomt. Större delen av ytans sydvästra del undantogs däremot, eftersom en byggetablering nyligen legat där. Inom den nordvästra delen karterades ytan före schaktgrävningen. Därtill karterades ytor mellan grävda schakt i den nordöstra delen. Slutligen karterades de två schakt i den nordöstra delen där koncentrationer av arkeologiska objekt konstaterades, däribland kulturlager. Sammanlagt karterades cirka 6 700 m².

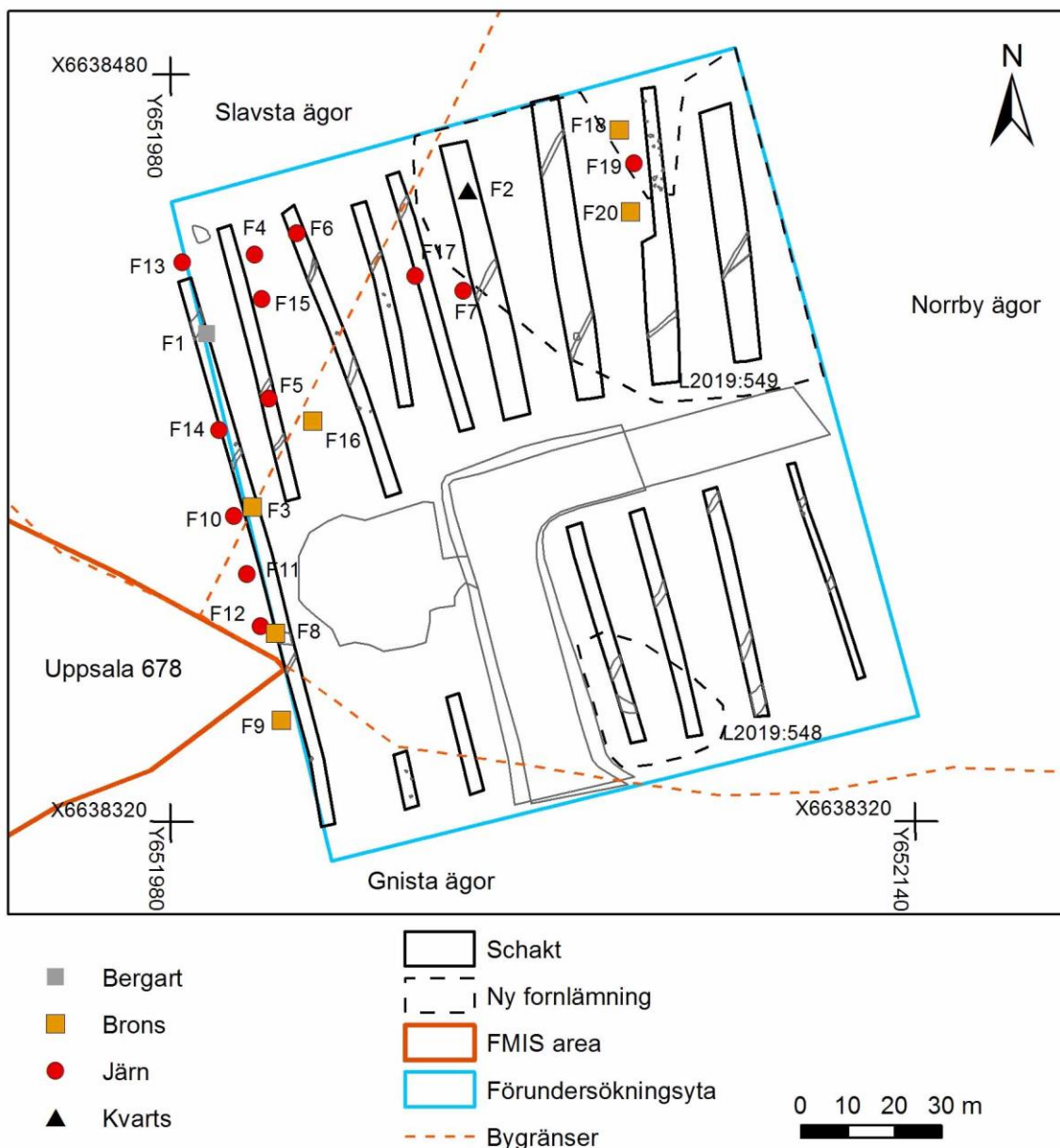

Figur 16. Metalldetektering gjordes före schaktgrävning i den NV delen av ytan samt inom några grävda schakt där arkeologiska objekt påträffades. Skala 1:2 000.

Fynd

Inom ytan dokumenterades 20 fynd, av vilka det stora flertalet framkom vid metalldetekteringen (Bilaga 3 – Fyndlista). Enbart två fynd, F1 och 2 var av annat material än metall och i båda fallen av bergart. Den förstnämnda var en löpare från matjorden i den nordvästra delen av området och den senare var avfall av kvarts som påträffades i kulturlagret A1250.

Av metallföremålen var en större andel (12 st) av järn och övriga (6 st) av (Cu)-legering. Till föremålen av järn hörde fragment av hästskor F4 och F5, broddar F6 och F7, betsel F13, kniv F12, gångjärn F15, fönsterhake F19, beslag F10 och F14 (fig. 18, 19, 20). Därtill fanns två föremål som inte gick att identifiera närmare (F11, 17). Av kopparlegering var ölhane F3 och knappar F8 och F9 (fig. 21). Därtill påträffades två beslag (F16, 18) och ett bleck (F20).

Figur 17. Lokalisering av fynd sorterade efter material. Det stora flertalet fynd påträffades inom Slavstas och Norrbys del av förundersökningsytan. Av de äldsta föremålen hade löparen F1 inte någon rumslig anknytning till boplatsen L2019:549. Hästskon F4 och betslet F13 var från medeltid eller 1500-tal och låg nära varandra i områdets nordvästra hörn. Skala 1:1 500.

De två broddarna (F6, 7) kan ha ett ursprung i järnålder eller medeltid. Hästskon F4 hade flikig form och kan ha en medeltida datering enligt Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet. Betslet F13 kan ha ett ursprung i senmedeltid eller 1500-tal. Av de andra föremålen hör hästskon F5, knapparna F8 och F9, samt kniven F12 till 1600-1800-tal. Andra föremål är tydligt sentida, d.v.s. 1800-1900-tal som fönsterhaken F19, eller obestämbara som gångjärnet F15.

Av metallföremålen har betslet F13 konserverats. Övriga metallföremål har efter registrering och fotografering gallrats.

Figur 18. Hästskorna F4 och F5 till vänster respektive broddarna F6 och F7 till höger. Foto: Olle Norling, Upplandsmuseet.

Figur 19. Betslet F13 till vänster före konservering respektive kniven F12 till höger. Foto: Olle Norling, Upplandsmuseet.

Figur 20. Beslaget F10, föremålet F11, beslaget F14, gångjärnet F15 och fönsterhaken F19 från vänster till höger. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

Figur 21. Ölhanen F3 till vänster respektive knapparna F8 och F9 till höger. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

Samtliga metallföremål påträffades i matjorden. Sett till spridningen påträffades de flesta i den västra delen av den karterade ytan, medan antalet påträffade föremål minskade österut (fig. 16). I de två schakt som metalldetektorkarterades påträffades inga metallföremål överhuvudtaget. Metallföremålen låg i ungefär lika stor grad inom Slavstas som Norrbys ägor, men bara något enstaka inom Gnistas ägor. Noterbart är att de äldsta metallföremålen (hästskon F4, bletslet F13, brodden F6) påträffades i ytans nordvästra hörn och därmed utanför boplatsytorna. Brodden F7 påträffades i närheten av den nordöstra boplatsytan. Dessa fynd kan genom sin anknytning till hästar ha hamnat på platsen i samband med jordbruksarbete. Andra föremål saknar sådan anknytning varför det kanske är mest sannolikt att de hamnat i jorden i andra sammanhang, exempelvis vid spridning av gödsel.

Analyser

Tre kolprover *vedartsanalyserades* av Erik Danielsson/VEDLAB. Dessa härstammade från härdarna A321, 422 och A1108 (Danielsson 2018). Syftet med vedartsanalysen var primärt att bestämma egenåldern för olika fragment av träkol, samt om de representerade en eller flera träarter. Av de nämnda proverna visade det sig att det inte fanns något analyserbart material från A321, vilken härstammade från L2019:548. Från härden A422 identifierades träkol av lind. Från härden A1108 identifierades träkol av gran. Båda dessa härstammade från L2019:549.

Prover från de två sistnämnda härdarna ¹⁴C-analyserades vid Ångströmlaboratoriet, Uppsala Universitet (fig. 22; Bilaga 5). De två dateringarna ligger i sen förromersk järnålder.

Lab-nr	Ark obj	Lämning	Material	¹⁴ C-datering	1 σ kal	2 σ kal
Ua-60768	A422	L2019:549	Träkol/Lind	2077 \pm 33 BP	158-132 BC 117-48 BC	188-20 BC 12-1 BC
Ua-60769	A1108	L2019:549	Träkol/Gran	2060 \pm 32 BP	155-136 BC 114-38 BC 8-4 BC	172 BC-5 AD

Figur 22. Tabell med kalibrerade ¹⁴C-värden. Kalibrering efter OxCal v4.3.2.

Diskussion

Järnålderslämningarnas karaktär, datering och sammanhang

Inom boplatsen L2019:549 karaktäriserades förundersökningsschakten av relativt glest spridda arkeologiska objekt. Eftersom härdarna låg i större och mindre grupper medan stolphålen inte verkar ha ingått i några större konstruktioner som stolphus, talar det för att för lämningarna bör tolkas som del av aktivitetsytor (fig. 23).

Figur 23. Vidgrningen av schakt 396 längst i öster visade att det utöver härdar fanns oregelbundet placerade stolphål. Foto mot N.

Att den östra ytan (L2019:549) ansluter till områdets östra gräns talar för att fornlämningen kan fortsätta utanför området. Möjligen skulle en bebyggelse kunna finnas där. Annars är den närmast kända bebyggelsen Vaksala 298:1 omkring 100 m österut med datering till romersk järnålder. Ytterligare lite längre bort låg Vaksala 299:1 med datering till romersk järnålder-folkvandringstid (Larsson m.fl. 2018).

Dateringarna från L2019:549 till yngre förromersk järnålder innebär dock att verksamhetsytorna är äldre än de nämnda närliggande bebyggelserna. Däremot fanns spår av samtida verksamhetsytor i omgivningen som är samtida med de nu påträffade lämningarna (se Tidigare undersökningar s. 11). Därtill fanns gravar från denna period på gravfältet vid Inhåleskullen – Vaksala 155:1 (Seiler & Appelgren 2012). Att

verksamhetsytor på flera av dessa platser har avlösts av yngre bebyggelse talar för att ett sådant förändring även ägt rum vid de nu lokaliserade lämningarna.

Spår av det historiska skedet

De metallföremål som påträffades vid detekteringen av förundersökningsområdet har mycket vida dateringar, med allt från trolig järnålder fram till 1700–1900-tal. De påträffades i matjordslagret och kunde inte knytas till några konkreta äldre lämningar, vare sig rumsligt eller tidsmässigt. De har vissa kronologiska motsvarigheter i det föremålsmaterial som framkom vid karteringar av boplatserna Vaksala 298:1, 299:1 och Danmark 216:1 vid Norrby (se Larsson m.fl. 2018). Metallföremålen bör främst avspegla direkt eller indirekt aktiviteter inom odlingsmarken, exempelvis i samband med odling och som följd av spridning av gödsel och avfall.

En utgångspunkt för förundersökningen var den rumsliga närheten till gårdstomten Uppsala 678 för Övergnista. Spridningen av de vid metalldetektor-karteringen lokaliserade föremålen visar vid en jämförelse med äldre kartor att flertalet låg inom Norrbys ägor. Ett fåtal föremål inföll inom Slavstas och Gnistas ägor (Fig. 16). Även de påträffade boplatzlämningarna i form av aktivitetsytor låg inom Norrbys ägor. Sambandet är därför litet mellan förundersökningsytan och Övergnistas gårdstomt.

Detta antyds också av topografiska förhållanden, eftersom den östra delen av Uppsala 678 låg i en svag svacka jämfört med såväl förundersökningsytan som åkerholmen i gårdstomtens västra del. De topografiska förutsättningarna tillsammans med förundersökningen och undersökningen av Vaksala 394 talar för att den östra delen av Uppsala 678 troligen innehåller enstaka lämningar.

Samtidigt är läget för Övergnistas gårdstomt något udda eftersom det låg invid gränsen mot Slavsta och Norrby (fig. 6). Ofta brukar gårdslägen ha en relativt central placering inom ägodomänen. Dessutom visar ägobilden från Gnista och Norrby till Kumla en mycket komplex struktur, med påtaglig ägoblandning och att flera byar hade flera gårdstomter. Det kan tyda på en större omstrukturering av ägora (Göthberg 2007). Då kan även ändringar av gränsdragningar ha skett. Gränser enligt kartor från 1600–1800-talen kan ha rötter ned i slutet av järnålder. Det finns också exempel på att historiskt kända gränser kan korsa gravfält eller ligga mellan gravfält och närliggande bytomt, vilket talar för att dragningen är yngre än järnålder (se Tollin 1989; Johansson 2003; Ericsson 2005). I detta sammanhang kan också nämnas att gravfältet Inhåleskullen (Vaksala 155:1) också låg vid gränsen mellan Gnista och Norrby. Möjligheten att gränsernas dragning kan ha förändrats efter järnålder bör därför inte uteslutas.

Lämningarna och ianspråktagandet av området

De lokaliserade lämningarna kan också ses som ett led i ianspråktagandet av omgivningen. Utöver den nu lokaliserade aktivitetsytan fanns motsvarigheter från förromersk järnålder på några platser i omgivningen, däribland Rörby, Norrby och Söderhällby (fig. 4). Gemensamt för dem är att de ligger i anslutning till impediment

eller i något högre terräng. De aktuella lämningarna kan därför ses som spår av ett extensivt ianspråktagande, eftersom spåren av bebyggelse från denna tid är få. Intensiteten ökade väsentligt i och med att bebyggelse etablerades på flera platser under romersk järnålder och folkvandringstid, däribland vid Slavsta, Norrby, Kumla och Säby. Dessa byar som ligger i något högre terräng har sannolikt varit basen för etableringen av nya bosättningar på mer låglänta marker (Larsson m.fl. 2018). Till dessa hör de vendeltida och vikingatida Övergnista och Hellby (Lucas & Lucas 2013; Lucas 2017). Ännu lägre belägen var den genom kartor belagda bytomten för Nedergnista (Fig. 4). Gemensamt för denna och bytomterna för Ängeby och Tjocksta i Danmark är att de ligger på nivån 9–11 m ö h. Möjligen är dessa låglänta bytomter följden av flyttningar eller etableringar under medeltid.

Sammanfattningsvis går det alltså att se en expansion av bebyggelsen i detta lokala utsnitt av landskapet från högre till lägre terräng under perioden romersk järnålder till medeltid. Detta kontrasterar mot att många bebyggelser under samma period annars flyttar till högre liggande terräng som impediment.

Administrativa uppgifter

Plats: Vaksala-Norrby 1:2, Fyrislund 6:1, Årsta 11:232, Östra Fyrislund del 2, Vaksala socken, Uppsala kommun, Uppsala län.

Fornlämning: Uppsala 678

Fornlämningstyp: Bytomt/gårdstomt, boplats.

Typ av undersökning: Arkeologisk förundersökning

Orsak till undersökning: Byggnation

Uppdragsgivare: Uppsala kommun

Fältarbetsperiod: 2018-10-01 – 2018-10-04

Upplandsmuseets projektledare: Hans Göthberg

Upplandsmuseets personal: Per Frölund, Robin Lucas (bitr projektledare).

Upplandsmuseets diarienummer: Ar 589-2018.

Upplandsmuseets projektnummer: 8705

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-4796-18, (2018-09-18)

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: 3 fyndposter. Förvaras i Upplandsmuseets magasin i väntan på fyndfördelning.

Referenser

Lantmäteriakter

Lantmäteristyrelsens arkiv

Vaksala socken

Gnista

Geometrisk avmätning 1640 B72-6:A5:54-55

Ägodelning 1690 B72-A18:104-5

Norrby

Ägomätning 1640 B72-18:A5:21

Storskifte 1764 B72-18:3

Slavsta

Geometrisk avmätning 1640 B72-29:A5:53

Storskifte 1773 B72-29:1

Litteratur

- Danielsson, Erik. 2018. Vedartsanalys på material från Uppland, Uppsala 605:1 och Norrby. Vedlab rapport 18109.
- Eklund, Susanna & Thölin, Fredrik. 2014. Östra Fyrislund. Förundersökning. SAU rapport 2014:28. Uppsala.
- Ericsson, Alf. 2005. Gränser och territoriella indelningar i Linköpingsbygden – en studie i medeltida geografi. I: Kaliff, Anders & Tagesson, Göran. (red.) Liunga. Kaupinga – kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbygden. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar, skrifter, 60. Stockholm.
- Fagerlund, Dan. 2013. Äldre järnåldersbebyggelse vid Söderhällby. Inför byggnation av bussdepå. Upplandsmuseets rapporter 2013:04. Uppsala.
- Fagerlund, Dan. 2017. Slavsta – gårdar och gårdsoffer från romartid till medeltid. Upplandsmuseets rapporter 2017:26. Uppsala.
- Fagerlund, Dan. & Lucas, Robin. 2009. Slavsta – romartida bebyggelse och vikingatida kult. Upplandsmuseets rapporter 2009:01. Uppsala.
- Göthberg, Hans. 2007. Kumla. Bosättning och djurhållning under äldre järnålder. Arkeologisk undersökning. Upplandsmuseet Rapport 2007:15. Uppsala..
- Göthberg, Hans. 2016. Gamla Uppsala – Slavsta. Fornlämningar längs Östra stadsrandstråket. Upplandsmuseets rapporter 2016:04. Uppsala.
- Hennius, Andreas, Sjöling, Emma & Prata, Sofia. 2016. Människor kring Gnistahögen. Begravningar från vendeltid, vikingatid och tidig medeltid. Upplandsmuseets rapporter 2016:02, SAU rapport 2016:10. Uppsala.
- Johansson, Åke. 2003. Gravar och gränser. I: Anund, Johan. (red.). Landningsplats – forntiden. Arkeologiska fördjupningsstudier kring yngre stenåldern, järnålder och historisk tid, inom det område som ska tas i anspråk för den tredje landningsbanan vid Arlanda flygplats. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 49. Stockholm.
- Larsson, Fredrik, Lingström, Maria & Sjölin, Marita. 2018. Drivkrafter och allianser i Fyrislund. Arkeologerna. Statens historiska museer. Rapport 2018:86. Arkeologisk undersökning. Stockholm.
- Lucas, Malin. 2017. Hellby. På andra sidan kullen. Upplandsmuseets rapporter 2017:05. Uppsala.
- Lucas, Malin & Lucas, Robin. 2013. Gårdar och hästoffer. Järnålder och tidig medeltid i Fyrislund. Upplandsmuseets rapporter 2013:02. Uppsala.
- Melander, Jan. & Knutsson, Helena. 1976. Rapport över arkeologisk undersökning av nyupptäckt fornlämning å Gnista 2¹, Danmarks sn, Uppland, 1976. Upplandsmuseet (arkivrapport).
- Persson, Maria, Andersson, Fredrik, Guinard, Michel & Lindkvist, Ann. 2002. Bronsålderslämningar i Kumla, Gravar och gropar. SAU, Skrifter 3. Uppsala.

- Seiler, Anton. 2003. Stångby. En liten boplats i Uppland. Riksantikvarieämbetet, UV Bergslagen, Rapport 2001:6. Örebro.
- Seiler, Anton & Appelgren, Katarina. 2012. Inhåleskullen – ett mångtydigt gravfält från yngre bronsålder–äldre vikingatid. Riksantikvarieämbetet. UV Rapport 2012:158. Stockholm.
- Svensson, Jonas. 2007. Upplands tidiga tjärbränning. Ett uråldrigt hantverk. I: Hjärthner-Holdar, Eva, Ranheden, Håkan & Seiler, Anton (red.). Land och samhälle i förändring. Uppländska bygder i ett långtidsperspektiv. Arkeologi E4 Uppland – studier. Volym 4. Riksantikvarieämbetet UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis (SAU), Upplandsmuseet. Uppsala.
- Tollin, Clas. 1989. Håbolandet under vikingatid och äldre medeltid. I: Modig, A. (red.). Arkeologi på väg. Undersökningar för E18 Enköping – Bålsta. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Fornsök. FMIS. Riksantikvarieämbetets digitala fornlämningsregister.

Bilagor

Bilaga 1 Lista över arkeologiska objekt

ID	Typ	Längd - m	Bredd - m	Djup -m	Beskrivning	Schakt
283	Härd	0,8	0,65	0,03	Sot och enstaka kol i ytan. Enstaka skörbränd sten. Ensamliggande. Kraftigt komprimerad pga körning.	267
321	Härd	0,55	0,5	0,28	Sot i ytan, tendens till bränd kant i Ö. Skärs av dike i N.	297
333	Härd	1,5	0,9	0,05	Kraftig kolkoncentration, med större stycken. Riklig skärvig och skörbränd sten. Komprimerad pga körning. Skärs av dike i S.	297
347	Nedgrävning	0,75	0,55		Mörkfärgning av mörkt brungrå lera. Enstaka sten.	396
369	Härd	1,25	0,75		Kraftig kol och sotkoncentration. Skärvig och skörbränd sten i V. Skärs av dike centralt.	396
384	Stolphål	0,45	0,45		Kraftigt stenskott med 0,05-0,10 m skärvig sten. Otydlig fyllning i övrigt. Återfyll av postglacial lera.	396
405	Härd	1,1	0,8		Spridd kol och sotfläckar. Enstaka skörbränd sten.	583
422	Härd	1,5	1,1	0,35	Spridd kol och sotfläckar. Skörbränd sten, framförallt i Ö.	583
444	Stolphål	0,5	0,46		Flammig brungrå fyllning. Enstaka skärvig sten.	583
594	Stolphål	0,55	0,33		Flammig brungrå fyllning. Centralt stänk av bränd lera	624
607	Stolphål	0,36	0,28	0,15	Brungrå lera. Större sten centralt. Stenskott?	624
650	Stolphål	0,51	0,41		Mörkt brungrå lera, centralt vittrad kalksten, stänk av bränd lera.	640
661	Stolphål	0,51	0,42	0,12	Stenskott med 0,05-0,1 m sten. Flammig brungrå lera.	640
674	Stolphål	0,35	0,32		Mycket osäker, kan vara brun matjord kring sten, 0,2 m.	640
685	Nedgrävning	1,1	0,75		Stenlyft. Flammig ljusbrun fyllning. Enstaka sten.	726
703	Nedgrävning	1	0,97		Stenlyft, flammig brungrå fyllning. Enstaka sten.	726
973	Nedgrävning	1,3	1,15		Stenlyft, flammig ljusbrun fyllning. Enstaka sten. Buteljglas	1037
1052	Härd	1,3	1		Riklig skärvig och skörbränd sten. Större kolstycken.	396

1079	Stolphål	0,65	0,55		Otydlig färgning, enstaka sten. Osäker tolkning, stenlyft? Invid schaktkant.	396
1087	Stolphål	0,33	0,26		Stenskott med skärvig sten, Brungrå fyllning. Liknar A1097.	396
1097	Stolphål	0,32	0,28	0,21	Stenskott med skärvig sten. Brungrå fyllning. Liknar A1087.	396
1108	Härd	0,75	0,65	0,05	Koncentration av sot och kol i S delen, i övrigt mörk eldpåverkad lera. Enstaka mindre sten.	396
1121	Stolphål	0,45	0,4	0,21	Stenskott med skärvig sten, Brungrå fyllning. Liknar A1087, 1097, men större.	396
1132	Härd	0,92	0,86	0,05	Mindre kolkoncentrationer och skörbränd sten. Enstaka bränd lera. Antydning till bränd kant i S.	396
1145	Stolphål	0,3	0,3		Stenskott med skärvig sten. Otydlig färgning	396
1154	Härd	0,8	0,2		Enstaka sot och skörbränd sten. Schaktkant.	396
1162	Stolphål	0,5	0,45		Brungrå lera, inslag av bränd lera.	396
1250	Kulturlager	15	6	0,2	Mörkt lager med stänk av kol, sot och brända ben. Även enstaka inslag av skärvig och skörbränd sten. Innehöll kvartsfragment.	640
1286	Stolphål	0,23	0,18		Gråbrun lera, enstaka sten och stänk av bränd lera.	624
1301	Härd	1,3	1,2	0,07	Koncentrationer av sot och kol, samt riklig skärvig och skörbränd sten. Skadad vid avbaning.	624
1355	Stolphål	0,45	0,35		Brungrå lera.	640
1381	Stolphål	0,6	0,5		Gråbrun siltig lera.	624

Bilaga 2 Lista över schakt

Id	Längd - m	Yta – m ²	Djup - m	Anmärkning
201	48	72	0,4	–
228	50	160	0,4	–
267	50	165	0,4	hård
297	49	158	0,4	hård
396	55	355	0,4	hård, stolphål
583	63	303	0,3	hård, stolphål
624	65	413	0,4	hård, stolphål
640	60	356	0,4	lager, stolphål
726	57	179	0,4	nedgrävning-sentida
871	65	207	0,4	–
887	60	182	0,3	–
942	21	65	0,4	–
969	12	36	0,3	–
1037	121	340	0,4	nedgrävning-sentida
1195	45	140	0,3	–

Bilaga 3 Fyndlista

Fnr	Material	Sakord	Vikt	Fyndenhet	A-objekt	Anmärkning
1	Bergart	Löpare?	426	345	Matjord	
2	Kvarts	Avfall	1	200030	1250	
3	Cu-leg	Ölhane	35	447	Matjord	Gallrat
4	Järn	Hästske	78	620	Matjord	Gallrat
5	Järn	Hästske	54	622	Matjord	Gallrat
6	Järn	Brodd?	8	702	Matjord	Gallrat
7	Järn	Brodd	13	1194	Matjord	Gallrat
8	Cu-leg	Knapp	4	593	Matjord	Gallrat
9	Cu-leg	Knapp	11	200	Matjord	Gallrat
10	Järn	Beslag	9	225	Matjord	Gallrat
11	Järn	Föremål	12	226	Matjord	Gallrat
12	Järn	Kniv	16	227	Matjord	Gallrat
13	Järn	Betsel	106	344	Matjord	Konserverat
14	Järn	Beslag	10	346	Matjord	Gallrat
15	Järn	Gångjärn	70	621	Matjord	Gallrat
16	Cu-leg	Beslag	1	623	Matjord	Gallrat
17	Järn	Föremål	2	1051	Matjord	Gallrat
18	Cu-leg	Beslag	1	1266	Matjord	Gallrat
19	Järn	Fönsterhake	22	1267	Matjord	Gallrat
20	Cu-leg	Bleck	2	1268	Matjord	Gallrat

Bilaga 4 Metalldetektering

PM. Metalldetektering vid Fyrislunds industriområde, Uppsala.

2018-10-19

Administrativa uppgifter

Uppdrag arkeologi projektnr:	18046
Landskap:	Uppland
Kommun:	Uppsala
Typ av undersökning:	Konsultuppdrag utanför KML
Uppdragsgivare:	Upplandsmuseet
Uppdrag arkeologispersonal:	Lars Andersson
Utförandeperiod:	Oktober 2018

Avstämning/Preliminära resultat

Uppdrag arkeologi har på uppdrag av Upplandsmuseet utfört en metalldetektering i anslutning till RAÄ Uppsala 678. Detekteringen utfördes i samband med en arkeologisk utredning utförd av Upplandsmuseet.

Detekteringen gjorde utan diskriminering, dvs samtliga metaller söktes. Samtliga fynd framkom i ploglagret max 0,25 m under markyta. Ca 6000 m² genomsöktes. Utrustningen var en metalldetektor modell X-Terra 705. Finsökning vid framtagandet utfördes med hjälp av en så kallad Pin-pointer. Ovanstående föremål togs ej tillvara.

Ca 100 indikationer gjordes. En majoritet av föremålen utgjordes av recent spik (ca 25%), Tenar (ca 20 %) hästskosömmar (ca 20%), bleck (Ca 15%), haspar (ca 10 %), bultar/nitar (ca 7%) samt övriga enstaka fynd som t ex patron, märkla och obestämbart (ca 3 %).

Utöver ovanstående föremål framkom ett fåtal fynd med oklar datering och typ vilka lämnades till Upplandsmuseet för vidare analys.

Sökningen utfördes genom en indelning av området i sektioner. Den detekterade ytan mättes in med RTK-GPS av Upplandsmuseet.

Lars Andersson

Arkeolog, Uppdrag arkeologi

Bilaga 5 ¹⁴C-analys

UPPSALA
UNIVERSITET

Uppsala 2019-01-31

Hans Göthberg
Upplandsmuseet
Drottninggatan 7
753 10 UPPSALA

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@physics.uu.se

Resultat av ¹⁴C datering av träkol från Övergnista öst FU, Norrby, Uppsala, Uppland. (p 2057)

Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ¹⁴C-innehållet förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO₂-gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	δ ¹³ C‰ V-PDB	¹⁴ C age BP
Ua-60768	A422 PK1393	-24,9	2 077 ± 33
Ua-60769	A1108 PK1405	-26,2	2 060 ± 32

Med vänlig hälsning

Göran Possnert / Lars Beckel

